

De auteur was bijzonder hoogleraar Orthopedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam en lector aan de Hogeschool Utrecht. Hij werkt nu als onderzoeker en adviseur bij Van der Wolf & Van Beukering, Onderwijsadviseurs en is verbonden aan de Rodin-groep. E-mail: kees@deonderwijsadviseurs.nl.

Kees van der Wolf

Het wassende water van de leerlingenzorg

Hoe meer zorgprofessionals in de scholen, hoe meer problemen?

De onvrede in het Nederlandse onderwijs wordt vaak in verband gebracht met toenemende problemen van jongeren, afnemende onderwijskwaliteit, financiële krapte en bezuinigen op personeel. Het beeld is dat steeds moeilijker werk door steeds minder mensen moet worden uitgevoerd. Dit klopt volgens Van der Wolf echter niet. Het aantal professionals in scholen is de laatste jaren juist fors gestegen en zal nog verder groeien. Ook betoogt Van der Wolf dat er geen sprake is van een toename van jeugdproblematiek of afnemende onderwijskwaliteit.

Schoolleiders en -bestuurders worden voor lastige dilemma's geplaatst. Zorgspecialisten in de school komen met de boodschap dat 'er steeds meer leerlingen met problemen, vooral gedragsproblemen, komen en dat er dus geld bij moet'. Of dat werkelijk zo is, kunnen de schoolleiders en -bestuurders moeilijk beoordelen. Ze weten niet goed hoe ze met deze claims om moeten gaan. Zij vinden het lastig de effectiviteit van de leerlingenzorg te beoordelen. Hardop zeggen dat zij twijfelen aan de noodzaak van uitbreiding van de zorg durven zij niet aan, omdat ze een golf van verontwaardiging van zorgprofessionals over het lot van de hulpbehoevende leerling kunnen verwachten. Ook zijn ze bang ouders van zich te vervreemden, omdat van die kant steeds meer wordt gewezen op het recht op speciale zorg voor hun kind.

In dit artikel verdedig ik de stelling dat een toename van leerlingenzorg tot meer problemen leidt. De voortdurende vraag om meer zorg kan op een tweetal manieren worden verklaard. De eerste is de proto-professionalisering van leraren en de tweede de medicalisering en therapeutisering van het onderwijs. Ik besluit het artikel met een pleidooi voor herwaardering van praktijkkennis en vakmanschap van leraren, zodat zij weer mede-eigenaar worden van het primair proces. Daarbij spelen schoolleiders en bestuurders een zeer belangrijke rol.

Geen wonder dat alles hard achteruit holt

Nemen de gedragsproblemen toe?

De idee dat de problemen bij kinderen en jongeren steeds *toemenen* is van alle tijden. De Romeinse historicus, schrijver en redenaar Tacitus en de Italiaanse geestelijke Thomasin van Zerklare stelden respectievelijk 1900 en een dikke 800 jaar geleden al vast dat de teloorgang van onderwijs en jeugd op handen is: 'En dan de jeugd. Geen wonder dat alles hard achteruit holt met die opvoeding van tegenwoordig, en dat onderwijs. Er wordt niet meer ingegrepen als kinderen een grote mond hebben. En de leraren? Die weten zelf nergens iets van. Lezen, geschiedenis, concrete feitenkennis, nergens wordt in het onderwijs genoeg aandacht aan besteed'. 'Vroeger waren alle kinderen goed geschoold, wat ze nu niet meer zijn. In die tijd stond de wereld er beter voor'.¹

Ook in de huidige publieke opinie wordt het alsmat erger met de kwaliteit van het onderwijs. Vrijwel iedereen is er van overtuigd dat maatschappelijke verschuivingen een belangrijke rol spelen bij het ontstaan van gedragsproblemen, maar het lukt niemand om een oorzakelijk verband te

Er wordt veel gespeculeerd maar weinig bewezen

leggen tussen deze maatschappelijke problemen en de toename van probleemgedrag. Er wordt veel gespeculeerd, maar weinig bewezen. Het is ook heel lastig om de vraag op een wetenschappelijke manier te beantwoorden. Daarvoor zijn betrouwbare gegevens van vroeger nodig, om die met de huidige situatie te kunnen vergelijken. En die gegevens uit het

verleden ontbreken vaak. Zulk onderzoek is namelijk niet alleen heel duur, maar ook heel gecompliceerd. Toch zijn in Amerika zulke onderzoeken wel uitgevoerd. Ook in Engeland, in Nederland en Vlaanderen is gekeken naar tijdseffecten en gedragsproblemen.²

Hoewel deze studies betrekking hebben op verschillende landen en op verschillende leeftijdsgroepen, komt er toch een algemene

Geen stijging van het aantal kinderen en jongeren met gedragsproblemen

trend uit. Die gaat in tegen de populaire opvatting. Er is over het algemeen geen stijging waar te nemen van het aantal kinderen en jongeren met gedragsproblemen. Soms vinden onder-

zoekers zelfs een lichte daling.

Hoe is het dan te verklaren dat leraren toch het gevoel hebben dat er met een toenemend deel van de jeugd van alles aan de hand is en dat men zelf over steeds minder mogelijkheden denkt te beschikken om de overvloed aan problemen op te lossen? Op deze kwestie ga ik hieronder eerst in, onder het motto 'kennis vermeerdert smart'.

Proto-professionalisering

Eén van de belangrijke ontwikkelingen van de afgelopen vijftig jaar is de opkomst van de verzorgende beroepen, waarin mensen van het oplossen van andermans moeilijkheden hun beroep maken. Een nieuw soort professionals verschijnt in de sociale zorg, de psychosociale hulpverlening, de geestelijke gezondheidszorg en in het onderwijs.³ Mensen hebben proble-

Proto-professionalisering speelt zich ook in het onderwijs af

men en zorgprofessionals beschikken over theorieën om deze problemen te beschrijven, over methodes om ze te behandelen en over opleidingen waarin ze

dat leren en organisaties waarbinnen ze hun samenwerking regelen en hun praktijk beoefenen.

De professionele indelingen en opvattingen van moeilijkheden als problemen die te categoriseren en te behandelen zijn door professionals, worden vervolgens overgenomen door leken: eerst door mensen die dichtbij het beroep staan. De inzichten verbreiden zich in uitdijende kringen van leken door onderlinge gesprekken, door literatuur en media, en ook

doordat mensen in de loop van hun beroepsloopbaan, in de bijscholing, zulke kennis opdoen.

Deze proto-professionalisering speelt zich ook in het onderwijs af. Leraren nemen via de media, maar ook door hun contacten met psychologen, orthopedagogen, maatschappelijk werkers, psychiaters en andere vertegenwoordigers van verzorgende beroepen hun grondhoudingen en basisbegrippen over. Terwijl een leraar wiskunde het zo'n veertig jaar had over een drukke, ongeconcentreerde leerling, weet hij nu dat hij met een adhd-er van doen heeft. Een leerling die weinig vrienden heeft en wat vreemd communiceert, was vroeger 'een vreemde snuiter', nu blijkt hij te lijden aan pdd-nos. De leraar leert alledaagse problemen met leerlingen te definiëren in de termen die door zorgprofessionals zijn aangereikt. Meer kennis bij leraren over wat er aan de hand is met jongeren en wat mogelijk is, leidt tot een gevoel van machteloosheid en een sterker beroep op professionele hulpverleners. Alleen leraren die probleemgevoelig zijn én er van overtuigd zijn dat ze zelf kunnen bijdragen aan de oplossing van problemen, doen dat niet. Ik kom hier later op terug.

De medicalisering en therapeutisering van het onderwijs

In de Nederlandse situatie is het zo dat als via diagnostisch onderzoek is vastgesteld dat een jongere leer- en/of gedragsproblemen heeft, er extra geld voor hulp beschikbaar komt. Dit stimuleert het zoeken naar stoornissen ('search for pathology'). Het is aantrekkelijk gemaakt kinderen met leer- en gedragsproblemen op te sporen. In het vmbo zien we dan ook een sterke gerichtheid op diagnostische procedures en het ontstaan van een indicatiecircuit.⁴ Bij zoveel mogelijk leerlingen wordt een soort indicatieonderzoek afgenomen. Meer dan negentien procent van de leerlingen wordt nu al voor leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) geïndiceerd.⁵ Dat wil zeggen: in aanmerking komend voor betaalde extra zorg. Deze tendens is deels toe te schrijven aan de op zich prijzenswaardige wens om leerlingen in ieder geval te verzekeren van benodigde hulp, maar zal in een aantal gevallen ook ingegeven worden door de angst eventuele financiële middelen die gekoppeld zijn aan indicatie

mis te lopen. Zo snel mogelijk wil men weten of er geïndiceerd kan worden. Als vanuit het voortgezet onderwijs om toetsing op leerachterstanden en informatie over probleemgedrag in groep 8 wordt gevraagd, dan kan het primair onderwijs dat, in het belang van de kinderen en de ouders, nauwelijks weigeren. Er lijkt sprake van een klopjacht op jongeren die behandeling nodig hebben.

Werkwijzen waarbij in een normale populatie 'verborgen psychosociale problemen' worden opgespoord, roepen omvangrijke vragen om zorg op. Ook leerlingen die eerder niet als probleem zijn opgemerkt, komen nu voor ondersteuning in aanmerking. Het argument 'baat het niet, dan schaadt het niet' gaat niet op. Het is onnodig om jongeren te labelen en te behandelen, omdat velen over eigen hulpbronnen beschikken om voor problemen te compenseren (veerkracht). Jongeren zorgen zelf voor beschermende factoren (sociale steun bijvoorbeeld). Bijna iedereen draagt risicofactoren in zich. Niet elk risico leidt tot problemen. Veel problemen verdwijnen vanzelf. Pas wanneer de problemen die zich voordoen zo ernstig, blijvend en complex zijn dat de ontwikkeling van de jongere wordt bedreigd, is het gerechtvaardigd om in de schoolsetting te zoeken naar de achtergronden van die problemen. Maar dan heeft men ook een reden om naar verklaringen te zoeken. Dan ontstaat de gerechtvaardigde vraag om handelingsgerichte diagnostiek⁶ waarvoor de jongere zelf (en de ouders!) toestemming verlenen en waarbij betrokkenheid van de jongere centraal staat. Zo'n aanpak vereist veel deskundigheid en scholing van zorgprofessionals. Verder: ongericht onderzoek kost tijd en geld. Dit kan beter gericht aan 'echte preventie', goed en toekomstgericht onderwijs, worden besteed.

Je goed voelen en dan presteren, of juist andersom?

Zaken als motivatieproblemen, lage zelfwaardering, faalangst worden gezien als oorzaken van een moeizame schoolloopbaan. Gedacht wordt dat deze problemen eerst uit de weg moeten worden geruimd voordat aan leren toegekomen kan worden. Leraren besteden dit werk graag uit aan zorgprofessionals. Het liefst buiten de klas. Sommige scholen plaatsen zulke zogenaamde 'soft-skills' zelfs helemaal

centraal in hun curriculum: eerst je goed en gemotiveerd voelen, en dan pas leren. We zien dan ook een hausse aan trainingen op het gebied van faalangst, assertiviteit en sociale vaardigheden op de scholen afkomen. Bureaus en opleidingen verdringen zich op deze nieuwe markt. Als zaken als

negatieve zelfwaardering en motivatieproblemen werkelijk een oorzakelijke variabele zijn voor achterblijvende onderwijsresultaten, dan zouden programma's die het zelfbeeld en de motivatie verbeteren moeten leiden tot hogere leerprestaties. Bekijken we de vele programma's waarin zoiets wordt geprobeerd, dan komen we tot de conclusie dat deze programma's daar zelden in slagen. De aange-

troffen resultaten wijzen eerder in de tegenovergestelde richting.⁷ Positieve zelfwaardering, motivatie, 'goed in je vel zitten' en zulk soort zaken blijken het resultaat van toegenomen schoolprestaties en niet een voorwaarde. Oorzaak en gevolg worden door elkaar gehaald.

Het gevolg van het overnemen van denk- en werkwijzen van zorgprofessionals, is de benadrukking van pedagogische competenties bij bekwaamheidseisen aan leraren. Daarbij wordt vaak niet expliciet aandacht besteed aan de inhoud en doelstellingen van het onderwijscurriculum. Psychologie en pedagogiek worden in dienst gesteld van de sociale en emotionele ontwikkeling van de leerling, maar het curriculum zelf blijft buiten schot en krijgt daardoor geen pedagogische invulling. Leeman en Wardekker⁸ merken terecht op dat wie wil zorgen dat leerlingen niet uit de boot vallen zich wel eens mag afvragen uit welke boot ze vallen en of de kwaliteit van de boot er misschien iets mee te maken heeft.

Het pedagogische en het didactische hangen nauw samen. Niet de pedagogiek en de psychologie moeten centraal staan in de school, maar de binding van leraar en leerling aan bepaalde kennis. In de goede leraar krijgt de leerstof een persoonlijk gezicht. De leerling moet de boodschap meekrijgen dat hij of zij begeleid wordt bij de ontwikkeling tot toekomstig deelnemer aan de

Een klopjacht op jongeren die behandeling nodig hebben

In de goede leraar krijgt de leerstof een persoonlijk gezicht

samenleving. Anders gezegd: het gaat in scholen om professionele en systematische overdracht van cultureel erfgoed door een volwassen generatie aan de aantredende generatie. Jongeren zitten op school om nuttig en toekomstgericht onderwijs te krijgen, niet om behandeld of verzorgd te worden.

Object van zorgprofessionals

De onvrede in het Nederlandse onderwijs wordt vaak in verband gebracht met toenemende problemen van jongeren, afnemende onderwijskwaliteit, financiële krapte en bezuinigingen op personeel. De gedachte is ontstaan dat steeds moeilijker werk door steeds minder mensen moet worden uitge-

Er zijn geen aanwijzingen dat de problemen van jongeren toenemen

voerd. Dit zou verklaren waarom zo veel leraren gedemotiveerd zijn. Dit verhaal klopt echter niet. In de eerste plaats zijn er geen aanwijzingen dat de problemen van jongeren toenemen. Verder doet het Nederlandse onderwijs het in internationaal vergelijkend onderzoek heel goed en vinden jongeren het heel plezierig om in dit land te wonen. Met de problemen en de afname van onderwijskwaliteit valt het dus wel mee.

En wat betreft de financiën en bezuinigingen: velen leven in de veronderstelling dat in het onderwijs voortdurend de broekriem is aangehaald. Dat is ook al niet waar. Het aantal professionals in scholen is de laatste jaren fors gestegen en zal nog verder groeien. De kosten

Leraren hebben zelf al 'tacit knowledge' ontwikkeld

voor onderwijs zijn sneller gestegen dan op grond van toename van het aantal leerlingen mag worden verwacht. In het basisonderwijs werden de kosten per leerling tussen 1995 en 2004 bijna verdubbeld. Voor het voortgezet onderwijs zijn de kosten per leerling wat minder omhoog gegaan, maar altijd nog van 4.000 naar meer dan 6.500.⁹ De kosten voor leerlingenzorg zijn ook sterk gestegen, maar nooit is er een samenhang aangetoond tussen zorgdichtheid op scholen en meer welzijn, kansen en prestaties van leerlingen. Vaak wordt gepleit voor meer onderzoek op dit terrein, maar er is, voor zover mij bekend, in Nederland geen sprake van wetenschappelijke toetsing van de effec-

ten. Als er geen onderzoek wordt gedaan zal de discussie over het al dan niet uitbreiden leerlingenzorg zich altijd in de welles-nietesfeer afspelen.

Vooralsnog houd ik het op het volgende: gedragingen en ervaringen met leerlingen die vroeger tot de vanzelfsprekendheden van alledag behoorden, zijn geleidelijk het object geworden van zorgprofessionals. Steeds meer aspecten van het schoolleven worden onder de regie van professionals geplaatst, omdat we ervan overtuigd zijn geraakt dat een professionele aanpak van problemen beter is dan een lekenbenadering. Dit versterkt de verwachting dat voor ieder leerlingprobleem wel een oplossing kan worden gevonden en dat het heil uiteindelijk van zorgprofessionals komt.

Een beslissende rol voor directeuren en bestuurders

In mijn ogen ligt de oplossing niet in meer input van buiten, maar in versterking van wat er in scholen aan deskundigheid voorhanden is. Alle klachten die over het onderwijs worden geuit zijn op te vatten als het fenomeen van de 'defensieve professional'. Eén van de krachtigste remedies daar tegen is het principe van de 'lerende organisatie'.¹⁰ Zo'n organisatie gaat er van uit dat er bij de medewerkers kennis aanwezig is die een bijdrage kan leveren aan de oplossing van problemen. De idee dat voortdurend kennis van professionals van buiten nodig is, gaat voorbij aan het gegeven dat leraren zelf al 'tacit knowledge' hebben ontwikkeld, zelf al oplossingsrichtingen kennen. Hun praktijkkennis is voor een deel disciplinegebonden en ten dele ook persoonsgebonden. Praktijkkennis komt voort uit de context (type school, type leerlingen) en is gebaseerd op ervaringen uit de dagelijkse praktijk.

Tot voor kort waren scholen vooral intern georiënteerd, nu worden ze steeds meer gezien als lerende organisaties en open, levende systemen. Dit vraagt om het vermogen van professionals om voortdurend de eigen situatie te onderzoeken, te verbeteren en verder te ontwikkelen. Scholen die denken en werken vanuit een visie op de rol van onderwijs en zorg in een veranderende samenleving zijn het meest succesvol bij vernieuwing. Zij leren sneller dan de omgeving verandert. In de

praktijk blijkt het niet altijd mee te vallen om een visie te ontwikkelen en goede vragen te formuleren (vraagarticulatie). Leraren zouden op dit gebied meer met elkaar kunnen uitwisselen en samenwerken. Als daartoe aanleiding bestaat zouden zij ook gebruik kunnen maken van leerlingbegeleiders als externe experts, bijvoorbeeld in de rol van 'critical friend' die praktische en wetenschappelijke informatie inbrengt. Dit vraagt van schoolleiders en bestuurders een visie op zorg en professionalisering, het nemen van verantwoordelijkheid voor ondersteuning van leraren op dit terrein en het doordenken van het gehele zorgbeleid, met inbegrip van de inzet van zorgmiddelen.

Noten

- 1 Hoeven, M. van der, (4 november 2006). Laat school en leraar vrij. *De Volkskrant*.
- 2 Lootens, L. (2005). *Worden onze kinderen moeilijker? Literatuurstudie en vergelijkend epidemiologisch onderzoek naar tijdsverschillen in prevalentie van gedragsproblemen bij kinderen*. Leuven: Centrum voor Orthopedagogiek, Katholieke Universiteit Leuven.
- 3 Brinkgreve, C., Onland, J.H., & Swaan, A. de (1979). *De opkomst van het psychotherapeutisch bedrijf*. Utrecht: Het Spectrum.
- 4 Huizenga, P. (2005). Casus Grootstad: bovenscholse zorg in en rond het VMBO. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 44, 7/8, 311-324.
- 5 Wolf, K. van der (2005). Ontzorgen: een kritische analyse van zorgprojecten in het vmbo. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 44, 7/8, 325-337.
- 6 Pameijer, N. & Beukering, T. van (2004). *Handelingsgerichte diagnostiek: een praktijkmodel voor diagnostiek en advisering bij onderwijsleerproblemen*. Leuven: Acco.
- 7 Seligman, M.E.P. (1995). *The Optimistic Child: A Revolutionary Program That Safeguards Children Against Depression & Builds Lifelong Resilience*. Boston: Houghton Mifflin.
- 8 Leeman, Y. & Wardekker, W. (2004). *Onderwijs met pedagogische kwaliteit*. Zwolle: Christelijke Hogeschool Windesheim.
- 9 Kalshoven, F. De uitgavenexplosie in het onderwijs. *Vrij Nederland*, 21 januari 2006.
- 10 Hutschemaekers, G. (2001). Hulpverleners en cliënten in de geestelijke gezondheidszorg. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 56, 806-832.

Op deze foto's ziet u de kapsalon. Hier werkt de afdeling zorg en welzijn in. Wij vinden het wel heel leuk dat we op onze school een kapsalon hebben.

